

Australian Government
Australian Signals Directorate

ASD AUSTRALIAN
SIGNALS
DIRECTORATE
ACSC Australian
Cyber Security
Centre

Aron kamano nte intanete ibukia Bitiniti aika Uarereke

Kangangan Kanoana
E BEBETE

cyber.gov.au

Katereana

Irouia bitiniti aika uarereke, te kanganga ae memere man te intanete e kona ni bubura mwiin ana urubwai.

Te kairi aio e irekereke ma arom n totokoi kanganga aika a ataaki riki iaon te intanete. N am moan tetere, ao ti kaungako bwa kona iri teniua anga n totoko:

- [Kamaiua aron kinam ae mwaiti](#)
- [Kaboui kanoan am kombiuta](#)
- [Okai rongorongan am bitiniti](#)

E kona n akea bonganan te kairi aio n am bitiniti , ke tao am bitiniti iai riki ana kanganga aika mamatoa. Ma imwin rinanoana, ao ti kaungaia bitiniti aika uarereke bwa ana iri nanon ao ni karaoi nakon Te Karinan n Totoko namba teuana are toki karaoaia n [Baika riai namba Waniua](#). Ngkana iai am titiraki ibukin ara taeka ni buobuoki ke ibukin aron kamano nte intanete, ao ti kaungako bwa kona maroro ma te tia mwakuri ae IT ke te tia ibuobuoki ae onimakinaki.

Kawara cyber.gov.au ni wareka tabwaninin ara kairi aio, ao arom-n ibuobuoki ibukin kanganga nako.

Barongan Kanoana

Kanganga nakon bitiniti aika uarereke 4

Rongorongo ni kamwane.....	4
Urubwai nte Imieri.....	5
Bwain nanon kombiuta aika Urubwai	6

Kamanoi am Akauntis 7

Kamaiua aron kinam ae mwaiti	7
Kaintoai am taeka n rinnanko ke kibuntaeka.....	7
Tararuai akaunti aika buobuokaki	7
Karaoi aron tararuan te rinnako	7

Kamanoi am kombiuta ao am rongorongo 8

Kaboui kanoan am kombiuta	8
Okai rongorongan am bitiniti	8
Kabonganai bwain kombiuta ni kamanomano.....	8
Kamanoa am tititem ao mwakuri mai tinaniku	9
Kamatoa am tomain	9
Kamaunai kanoan am kombiuta imwain kabonakoia ke karenakoakiia.....	9
Rokana raoi rabwatan am kombiuta ni kamanoa	10
Kamanoi rongorongan nako am bitiniti.....	10

Katauraoia taan mwakuri 11

Reireinia am taan mwakuri	11
Karaoi anga ibukin kanganga aika karina	11
Atai bwaai nako	11

Kanganga nakon bitiniti aika uarereke

Rongorongo ni Kamwane

Te iraa nte rongorongo e nang bwainaki irouwia iowawa nte intanete bwa iai anga n takete bitiniti aika uarereke. Ana kataia ni irae ko ke am taani mwakuri:

- te kanakomwane ke kaati ni bwaintangira
- kotean tomein ke taabo aika urubwai
- kaotan rongorongo aika raba, n aron taeka ibukin te rinnako.

Taan iowawa nte intanete a kona ni kataia ni iraea am bitiniti rinanon te imeeri, te text, tareboon ao ai taboo ni kaongora. Angin te tai a kewe are angkoia ngaiia aomata ke rabwata ake ko onimakinia.

Kewe ibukin te Irae

Ae nang kararaoma riki nakoia bitiniti aika uarereke bon te **kewe ibukin te irae**. Waaki ni irae aikai a kairiko nakon te tomein ae kewe ao ikanne are a kaungako bwa kona rinnako ke ni kaungako bwa kona karini rongorongom aika raba rinanon aia tomein.

Taan kewe ibukin te irae a kona n reke irouwia am kibu n rinrako. Ao ikanne are iowan te intanete a "taua" naba taekan ana akaunti am bitiniti n tabo ni maroro ao n tangira te mwane ibukin kaokan am akaunti.

Anga n taobarai

Ngkana a roko rongorongo mairouia aika ko bon kinaia ma e taraa n kararaoma, taratara raoi. Reitaki ma te aomata ke te bitiniti n anga tabeua n tuoia bwa e koaua te rongorongo ke kairua. Kabonganai anga n reitaki ake ko kunei n aia tomain kain te kambwana anne, ao tai kabonganai ake a roko man rongorongo ake ko raraoma iai.

Reirei arom ni kinai taian kewe ibukin te irae ma kamwane iaon te intranete n taian ritioti aikai:

- [Kinai ao ribootini taian kamwane](#)
- [Reirei arom ni kinai anga ni kewe ibukin te irae](#)
- [Kinakin Rongorongo aika Mwamiraaki](#).

Katoto Tabeua:

Te tia mwakuri nte tabo ni kanakobwai temanna e roko irouna te imeeri mairoun ana mataniwi temanna, e tuangaki bwa ena kabooa 6 x \$500 taian master card aika iai kanoia. Ana mataniwi e tuangngia bwa ena aki kakaotia bukina bwa te bwaintangira ae raba nanoia taan mwakuri. Ngkana e kabooi, ao e tuangaki bwa ena rawei tamein aana ao aona kaati akekei ao ni kanakoi nakoia ibukin kakoauana ae ea tia ni kabooi.

N aron tuangana, ao ea nako te tia mwakuri aei nakon te post aobiti ni kabooi kaati akekei ibukin te bwaintangira ao e boni kabonganai oin ana mwane. E rawei tameia ao e tia ao e imeeri nakon ana mataniwi.

Ngke oki man te post aobiti ao ea angan ana mataniwi taian kaati akekei - are bon akea ana atatai iaona. Imwiin aia kamatebwai, **Ao taian imeeri a roko man te imeeri ae aki ata tabuiaikana ao aki roko mairoun te mataniwi. A tia n reke nte Kabwane ni iraa.**

Urubwai nte Imeeri

Irarikin kamwane ni iraa n aron te kewe ibukin te irae, teuana te urubwai man te imeeri ae nang okioki nakon bitiniti aika uarereke bon **kumetoan aia imerii bitiniti** (BEC). Kamwarua a kona ni katotongia taan mwakuri n tokoneto ai imeeri akaunti, ke anga riki tabeua - n aron kabonganai aran tomein aika titabo ma ana tomein te bitiniti. Irarikin kimoan rongorongo, aia kouru taan kewe ni iraa aikai ana keweia nake a mwane irouwia bwa ana kanakoa te mwane nakon aia akaunti nte bangke.

Anga n taobarai

Anga aika tamaraa ibukin totokoan urubwai man te imeeri bon reireiaia taan mwakuri. A riai taan mwakuri n atai ao n taratarai raoi aeka n imeeri aikai:

- bubuti ibukin te bwakamwane, riki ngkana e kataweaki ke ea bwakanako taina
- bitakin taekan am akaunti
- te imeeri ae taara ni kamimi, n aron ae aran te tomein e aki titabo ma aran te kambwana.

E ngae ngke e korakora te urubwai n tokobeto aikai, e bebete aron kaetana ao e rangi ni bobete naba. **Ngkana a kaoti imeeri aikai irouwia taan mwakuri, aron kaetana ae ko mano iai bon tareboniaia naake a karakoa te imeeri anne.** Tai kabonganai nambwan tareboon ake a roko nte imeeri bwa a kona ni kewe. Karioa te anga ae ana iria taan mwakuri ngkana iai te kabwakamwane ae na karoaki ke ngkana iai bitakin taekan te akaunti nte bangke.

Reiakiniko arom ni kamanoa am bitiniti man taian BEC ni iraa ao man tokobitoan am imeeri n ritioti aikai:

- [Rotakin ana imeeri te bitiniti](#)
- [Kamanoa am bitiniti man tokobetoan ke te kamwane nte imeeri](#)
- [Tera arom ngkana am bitiniti ea tia n taketenaki ke n reke nte kewe man te imeeri.](#)

Katoto Tabeua:

Te kambwana ni kateitei teuana ae uarereke e roko te imeeri nakoia mairouia ana itabon ae ea bitaki aia akaunti nambwa. Ao ea anga aia akaunti nambwa aika boou aia itabon arei. E tara n nakoraoi te imeeri, **ngaia are aki tareboniaia aia supplier ao a karaoi naba taian bitaki**.

Te bitiniti aei e kabwaka e raka iaon \$70,000. Nte bong are imwiina, ao temanna te tia mwakuri ea manga kabwaka naba te rititi are \$70,000. Ikotan te kabwakamwane e raka iaon \$150,000 nakon te akaunti are boou.

Ngke a tareboniaia aia itabon bwa ena kaoka te mwaiti are taboron aia kanakomwane, ao ea karautaeka aia itabon bwa nambwan te akaunti e kairua. E karoaki te kakaei ae tawe, ao aia itoman e kunea bwa iai aia imeeri akaunti ae tokobetoaki ao ngaia aia imeeri anne ae kakanakoi imeeri ni kimoa. **E aki te roko n reke okin aia mwane.**

Bwain nanon kombiuta aika Urubwai

Te Maeuea ngaia te taeka ni kabuta ibukn bwain nanon kombiuta aika urubwai, n aron te bwai n taumatoa, manaorakin kombiuta, bwai n tibwaai ao kabwain kamwane. E kona te maeuea n:

- kimoi ke rokani beebe ake n am kombiuta
- kimoi nambwan am bangke ke kaati n tarau
- kimoi aram ao am kibuntaeka n rinnako
- taua kaekan ke n tibwaai iaon am kombiuta.

E kona te maeuea n totokoa mwakuri raoin am kombiuta, kamaunai ke kabuakakai bokin nanon am kombiuta, ke kona ni kariaia bwa ana rinnanoaki rongorongom ke rongorongan am bitiniti. Ngkana iai te maeuea n am kombiuta, ao e kona ni kai reke angan tokobitoan am kombiuta. Te maeuea e kona naba n roti kombiuta ake ko toma ma ngai.

Aikai anga ake e kona n roko iai te maeuea inanon am kombiuta, n aron:

- kawaran tomein aika rotaki nte maeuea
- karuoan bokin kombiuta aika bubuaka man te intanete
- kaukan imeeri aika rootaki.

Bwai n Taumatoa

Bwai n taumatoa ngaia karinan n maeuea aika a nang mwaiti ma ni kakamaku. Ana mwakuri e rokani man rairi nanon bookin am kombiuta nte aro are koa aki kona ni kabonganai. Te mwane n taumatoa, angin te tai e kabonganaki te mane ae te crypto, ena tangiraki moa imwain ae ko kona ni manga kona ni kabonganai bokin nanon am kombiuta. Kamwarua nte intanete a kona n tuatua bwa ana katokai ke ni kabonakoi rongorongom, ngkana ko aki bwakamwane.

Anga n taobarai

E ngae ngke bwain totokoan-manaorakin kombiuta e buoka totokoan maeuea, akea bwai n totoko ae 100% mwakurina. Taan mwakuri ana riai n taratarai raoi aia imeeri, tomein, tomein ao karuaoan booki man te intanete, ao ni katoatai ni ka boou aia bwai n totoko.

Noori ritioti aikai ibukin riki rongorongo iaon aron kamanoan am bitiniti man bwai n taumatoa:

- [Bwai n Taumatoa](#)
- [Kamanoko man tokobito ni Bwai n Taumatoa](#)
- [Tera arom nglanga koa reke nte taumatoaki.](#)

Katoto Tabeua:

Taan mwakuri nte tabo n tibeea ni bwain te kaa a roko ni mwakuri nte ingabong teuana ao a aki kona ni kamaui aia kombiuta. Ngke ea roko aia tia karoa kombiuta n noora aia kombiuta, ao a kunea teuana ae uki ao ni kangai taekana a tia ni bane n tauaki kanoan kombiuta. A katuka naba aia taeka bwa ana kabwaka te mwane nte bitcoin ibukin manga kaokan kanoan aia kombiuta.

Iai aia okai are toma ma te kombiuta, are ea tia naba n tauaki kanoana. A kataia ni kabonganai riki aia okai ake tabeua, ibukin kamaeuau aia tititem ma a bane naba n tauaki inanon tabeua teekan. **A aki kona ni kanakoa te bwai n taumatoa imwain kaokan kanoan aia kombiuta ao a bane n tauaki aia okai ni kabane.**

Ai tii aia anga ngkai bwa ana manga kaboui kanoan aia tititem ao ni manga moanna mai moana. Tokina ea bua aia bwai nako ibukin aia bitiniti bwa are manga te moanna mai moana

Kamanoi am akaunti

Kamaiua aron Kinam ae Mwaiti

Aron Kinam ae-mwai (MFA) e karaioa bwa ena kanganga aron te tia iowawa n rinnako n am akaunti.

MFA e kataboroa riki aron manon am akaunti. Ngaia ngkai te kabanea n tamaraa ni kawai ibukin kamanoan am akaunti bwa ena rinnanoaki irouia taan kamangao, ao ko riai ni kabongana ngkana e riai. Ngkana iai ae rinnanakoa am akaunti ao ena riai ni katauaraaoa teuana riki te bwai irarikin aram ao am taeka ibukin te rinnako. Aio are e kona n ae te taeka man te text ke man te bwai ni kikina. Ibukin riki rongorongona, wareka ara [taeka ni bau iaon MFA](#), ae tauraoi n [cyber.gov.au/mfa](#).

✓ Kamaiua MFA ngkana e kona, ni moa man am akaunti ake moaniban te kakawaki.

Karaoi aron tararuan te rinnako

Kuarererekan te bwai ae kona ni kumeia te tia kabongana e kona ni kuarerereka te kabuanibwai man te intanete.

Tararuan rinnakoia ngaia te kawai ae kona ni kuarerereka rinnakoan taian boki ni kombiutan te tititem. E moamoa riki, ngkai taan mwakuri aki kainnanoa ae ana kumei taian ware nako, akaunti nako, ao tititem nte bitiniti. A riai ni bon tii rinnako n tabo ake a kainnanoaki iai ibukin karaooan aia mwakuri.

Kuarererekan te rinnako ena ibuobuoki ni kuarerereka te uruaki are kona ni karaioa taan iowawa nte intanete. Te kabotau, ngkana e rotaki ana kombiuta te tia mwakuri nte bwai n taumatoa, ngkana e uarereke aron rokona nte tititem ao ana rotaki ti taboo ake e kona n roko iai ao ai tiaki ana tititem te bitiniti.

✓ Taraia bwa ana ti kona n roko n tabo ake a kainnanoi ibukin karaooan tafeia.

Kaintoai am taeka n rinnako ke kibuntaeka

Kamanoi am akaunti mairouia taan iowawa nte intanete ni kabongna te taeka n rinnako ke kibuntaeka ae mano.

Angin bitiniti aika uarereke a reke ni kanganga man te intanete ibukin aki raoiroin aia taeka n rinnako. Te

kabotau, ka okiokan te taeka ni karin n am akaunti aika tiraua. Ko kona ni kabonganai taeka ni karin ao kibuntaeka ibukin kakorakoran am taeka ni karin.

Bwain barongan taeka ni karin a riki bwa kanga te ati ibukin karaban taeka ni karin. Ko kona ni kabongana ni karaoi ao ni kawakin, **taeka ni karin** aika mamatoa man akea aekakiia ibukin nako am akauti. Ngkana e tiraua am akaunti, ao ko aki bae ni ururinga am taeka ni karin. Ko aki bae ni uringii iaan ae a kawakinaki raoi, inanon bwain barongan taeka ni karin.

Ibukin akaunti ake ko aki toki ni kamanenai, ke ake ko rawa ni kawakin n bwain barongan taeka ni karin, ko kona ni kabongana te kibu n taeka bwa am taeka ni karin. Kibuntaeka bon taian taeka aika reitaki n akea rekerekeia, te kabotau iai 'crystal onion clay pretzel'. E bongana ngkana ko kan kabonganai am taeka ni karin ae matoa ao ni kakai uringaki. Kabonganai aua ke e rakariki taeka aika akea rekerekeia ao karaioa bwa ana akea aron katotongana. – **tai kabongana teuana te kibu n taeka n am akaunti aika akakaokoro.** Ibukin riki rongorongona, ao koa [wareka ara taeka ni bau iaon kibu n taeka ao bwai barongan te karin](#), ae tauraoia n [cyber.gov.au/passphrases](#).

✓ Kabongana te bwai ni baronga taeka ni karaoi ao ni kawakin taeka ni karin aika akea katotongaia ibukin am akaunti aika kakawaki.

Taruauai akaunti aika buobuokaki

Ibuobuokan akaunti e kona ni kamemerea manon ao e kona ni kamemerea aron kakaeia taan karaoa te mwakuri ni iowawa.

Ni bitiniti aika uarereke, ao ena iai bukina ae a riai ni buobuoka aia akaunti taan mwakuri, ma e riai n totokoaki ngkana e kona. Ngkana a ibuobuoka te akaunti taan mwakuri ao e kona ni kanganga aron kakaeian te mwakuri ni iowawa bwa antai te tia mwakuri ae nako mai iouna ao ea kanganga riki kakaeian aron rinin te tia iowawa nte intanete. Ma ngkana ko aki bita te taeka ni karin, taan mwakuri a kona ni kakauka te akaunti e ngae ngke a tia ni kitana te bitiniti.

✓ Kuarerereka kabonganai akaunti aika buobuokaki ao kamanoi ake a kabonganaki n am bitiniti.

Kamanoi am kombiuta ao rongorongo

Kabou kanoan am kombiuta

Ka kabouan kanoan am kombiuta ngaia te anga teuana ae moanibaan te tamaroa ibukin kamanoan am bitiniti man mwakuri ni iowawa nte intanete.

Taiān kabou e kona ni kaeti taiān bwangabwanga ni bwain nanon kombiuta ake e maiu iai ke ni bwain nanon am kombiuta, nte aro are ena kanganga riki ibukia taan iowawa nte intanete aroia n rinnako. Memere aika boou a kuneaki ni katoa tai, ngaia are taiān mwanuokini taiān kabou. Ka kabouana ena kauarerekea ana ananga n rinnako te tia iowawa ao kabonganai memere akanne ni kabira iai te maeuea ke ni mwanibuka am kombiuta. Ngkana ko kainnanao te ibuobuoki, te ACSC iai ana kairi iaon aron kabou ae a tia ni boretiaki.

Ngkana a mane am kombiuta ma bwain nanona, ao angan ni kabou a kona n aki tauraoi. Ngkana eaki boutokaki tauraoi bwai ni kabou nakon am kombiuta, koa riai ni kaboa teuana ae boou ao kabou kanoana ibukin manom. Kabotau iaon bwai aika aikoa kakabouaki kanoaia bon te **iPhone7** ao **Microsoft Windows 7**.

Ibukin riki rongorongona ao wareka ara [kairi iaon kabou](#), e tauraoi n [cyber.gov.au/updates](#).

✓ Kamaui kabou aika maiu ibukin am kombiuta ao bwain nanon kombiuta.

Kabonganai bwain kombiuta ni kamanomano

Bwain kamanomano ni kombiuta n aron totokoan manaoraki ao totokoan te bwain taumatoa e kona ni buoka katanan am kombiuta.

Kabonganai bwain kamanoan kombiuta n noori ao ni kanakoi maeuea man am kombiuta. Totokoan manaoraki e kona ni karoaki are ena bon karoa ana tutuo ibukin mwakoro n taeka aika aki ataki mwantaia. Ngkana e kuneaki te kanganga, ao kona tuangaki ao ena kanakoaki ke kawakinaki te mwakoro n taeka ane aki ataki mwantana anne.

Angin bitiniti aika uarereke a kona ni kabonganai **ana kamano Windows** ni kamanoia man manaoraki ao

maueua. Ana Kamano Windows e airi-ma Windows 10 ao Windows 11 ao iai naba totokoan manaoraki ma kanganga nako. Ko kona naba ni kamaiua te kamano ibukin am kombiuta are ibukin te bwai n taumatoa.

Ibukin riki bwai ni bobwai ao tabeau riki, wareka ara [taeka ni bau iaon totokoan manaoraki](#), kona taibina [antivirus](#) on [cyber.gov.au](#).

✓ Karaoi bwai ni kamano bwa ana tutuoi ni kabanei bwain nako kombiuta.

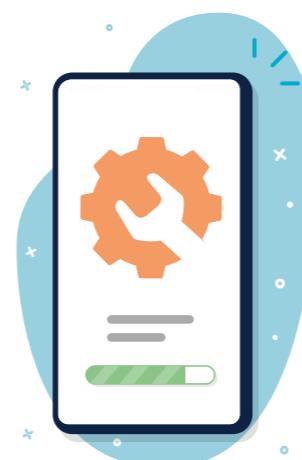
Okai am rongorongo

Kakabouan bwain kombiuta e kona ni buokiko ni kaoki rongorongo ake a tia ni bua ke ni kumetoaki.

Okaian rongorongo e riai ni katoatai ke n waki i bon irouna. N akean ana okai rongorongon am bitiniti, ao e kona ni kanganga manga kaokan rongorongon am bitiniti imwin kumetoana man te intanete.

E nang rawata anga ao bwai aika ko kona ni kamanenai ibukin okaian ke kawakinan rongorongo. Ibukin tabwaninin taeka ni bau iaon okaian am bitiniti, wareka ara [taeka ni bau ibukin aron te okai](#), ae tauraoi n [cyber.gov.au/backups](#). E kakaokoro ae tamara ibukin am bitiniti ngaia are kawara am IT ngkana ko aki koaua.

✓ Karaoi ao iri nanon kainibaire ibukin ka karoan okaian am rongorongo n tainako.

Kamanoa am tititem ao mwakuri mai tinaniku

Kamanoa am bitiniti man mwakuri ni iowawa nte intanete man mwakurian raran n am tititem.

Kombiuta ao bwain nanon kombiuta ake n am tititem a kona n taketenaki irouia taan iowawa nte intanete. Angin tititem aikai a kanganga aron kamanoakia, ngaia are maroroakini aikai ma am tia kombiuta ke te IT.

- Kamanoa am Kombiuta:** Ngkana ko kabonganai NAS ke aeka ni katei ni kombiuta tabeua n am auti ke bitiniti, taratara raoi ibukin kamanoaia. Bwai akanne a nang korakora taketenai irouia taan iowawa nte intanete ibukina bwa angin te tai ao a kawakin bookin kombiuta ke a karaoi baika kakawaki. E tiraua angan kaetan bwai aikai ibukin kamanoaia raoi. Te kabotau, Te kabotau, e kakawaki ae tina ataa raoi bwa kombiuta ake a kabonganai NAS ana kabouaki n tainako. Ao aia akaunti taan tararuia a riai ni mano man korakora ao ni kabonganai kibu n taeka ke te kamano ibukin kinakim ae-mwaiti.
- Kauarerekei mwakuri-mai tinaniku:** Tuoi ao kamanoi intanete mai tinaniku ake a toma ma am tititem. Aio e rekereke ma kabonganai te Remote Desktop, Buobuakan Booki, Imeeri nte intanete ao ai kakaraoana mai kiraroa.
- Mwaing nakon ae maiu nte nang:** Iangoia bwa kona kabonganai te aonrain ke [te maiu man te nang](#) aio e anganiko kamano aika atia-n rin, ao ko aki manga baronga aron kamanoam. Te kabotau iai, kabonganai taian buobuoki i aonrain ibukin am imeeri ke kawakinan am tomein ao koa aki bae ni biriakina ngkanne aron kamanoam ma kawakinam ibon iroum.
- Katamaroa aron manon am rauta:** Iri ara kairi iaon [arom ni kamanoa am rauta](#), n reitaki ma kanoan taeka ni karin, kamaiuan "Guest" ao Wi-Fi ibukia katitamwati ke irua, ao kamanenan bwain karaba rongorongo aika korakora. Kakaea router iaon [cyber.gov.au](#) ibukin riki rongorongona.
- Atai raoi aron kamanenan taan karaoi buobuoki:** Bitiniti n tai aikai aki toki n anganga nako tabeia nakoia temwangina. Te kabotau, kabonganai te Koraki ake a Karaoi ibuobuoki ibukin kateimatoan aia IT. Ngkana iai te kanganga n aron aia kamano taan kataraoi ibuobuoki aikai ao e kona n rota maurin am bitiniti. Ibukin taeka ni bau iaon kamano nte intanete ao aron totokoan kangang mairouia tan anga ibuobuoki wareka ara [Kairi iaon Kamanenan taan ibuobuoki](#) iaon [cyber.gov.au](#).

✓ Maroro ma te IT ibukin aron kamanoan am tititem.

Kamatoa am tomein

Tomein ngaia takete aika nakoraoi nakon te tokobeto nte intenete.

Kamanoa am tomein bwa e naki tauaki man iran tabeua anga n kamano aikai:

- kamanoa aron rinnakom n am tomein ni kabonganai aron kinam ae mwaiti ao ni kakorakora am taeka ibukin ririm
- kateimatoa kabouan aron barongaan om tomein ma kanoana nako ma bwai ni buobuoki
- okai am tomein n tainako nte aro are ko kona ni manga kaoka arona ngkana iai te tokobeto.

Iai riki ana ritioti ACSC ae tauraoi ibukia ake iai aia tomein. Kakaei ritioti aikai iaon [cyber.gov.au](#):

- [Aron kamoannan te tomein ae tawe](#)
- [Karaoan beba n reirei, TLS, HTTPS ao Opportunistic TLS](#)
- [Kamanoan aran am tomein ibukia ake iai aia tomein](#)
- [Te katauraoi imwain ao Arom nakon te tokobito ae Kakean-te-Ibuobuoki](#)

✓ Wareka ana ritioti ACSC iaon kamanoan tomein.

Kamaunai kanoan am kombiuta imwain kabonakoia ke karenakoakia

Te rongorongo iaon am kombiuta are ea mane e kona n reke irouia koraki aika ko aki kinaia.

Ngkana ko aki karenakoi raoi am kombiuta, ao taan iowawa nte intanete a kona n reke irouia te rongorongo are inanova. E kona n reke am imeeri, bookin kombiuta ma rongorongon nako am bitiniti. Kanakoi ni kabane rongorongon am bitiniti man am kombiuta imwain ae ko kabonakoai, kaibibiti ke ko karenakoa. Te kabotau iai, aron kaokan arona ngke boou. Aio e kona ni ibuobuoki ni kamaunai rongorongo ao ni kaoka aron te kombiuta ngke moan karaoiaki.

Ibukin taeka ni bau iaon kabouan am kombiuta wareka ara kairi iaon [arom ni karenako am kombiuta ao ena mano](#). Kakaea dispose iaon [cyber.gov.au](#).

✓ Karaoa kaokan aron am kombiuta ngke boou imwain kabonakoana ke karenakoan kombiutan te bitiniti.

Rokana raoi rabwatan am kombiuta ni kamanoa

Kauarerekean te kume nakon kombiutan am bitiniti ena kauarerekean anangan reken taian waaki aika kaikoaki.

Kauarerekean kumean kombiutan am bitiniti ngaia te anga ae bebete are e kona n totokoa iraeam am rongorongom nako ma am bitiniti ni waaki aika kaikoaki. Kombiutan te bitiniti a riai ni kaokoroaki nneia nte tabo are ana aki kona n roko iai taan mwakuri ake akea kariaiakaia ao ai bon aomata.

Kabonganai anga ni kamano aika tauaki mwia ibukin riki kamanoan kombiutan am bitiniti. Ana riai n, rokanaki nte kibuntaeka, te PIN ke man kabonganan bwain te rabwata. Taraia bwa kombiuta akanne ana kona n roka tabeua te tai imwin aki kumeaia.

✓ Karaoi kombiuta bwa ana in ibon irouia teutana te tai imwin aki kabonganakia.

Kamanoi rongorongan nako am bitiniti

Rongorongo ake inanon am bitiniti e nang ni karewe taketenakia irouia taan iowawa nte intanete.

E tabe ni mwaiti rinnakoan rongorongo – tai kariaia am bitiniti bwa ena reke nte kanganga. E kakawaki bwa kona ataia bwa tera te rongorongo iroun am bitiniti, ao e mena iaara. Ngkana koa ataia, ao kabonganai taeka ni kairi aikai bwa buokam ni kamanoi am data mai irouia taan iowawa nte intanete. Tabeua bitiniti aika uarereke iai baikantaningaki mai irouia iaan te tua.

- **Boboti rongorongan am bitiniti.** E bae ni iai am rongorongo aika a mena n kombiuta ke n tabo aika kakaokoro. Ngkana e aki botaki te rongorongo, ao ena kakerakea mwaitin kombiuta aika ko riai ni kamanoi ao n okai. Tititem aika a mwaiti e kona naba ni kareka aia ananga n tokobito taan iowawa nte intanete. Ngkana e kona, karaui rongorongan am bitiniti nte tabo teuana ae mano ao n okai ni katoa tai. Kawakinan am rongorongo nte tabo ae ti teuana e kona ni karika te kanganga ae bubura ngkana e rinnakoaki, ma ngaia are te tabo are ko kawakinna iai ena mano raoi man kanganga te roko naba iai. Maroro ma am IT ke te tia anga taeka ni bau iaon te intanete ae mwatai.
- **Ata tabem ibukin kamanoan am rongorongo.** Tabeua bitiniti aika uarereke iai tabeia ian te tua bwa ana anga rongorongoia aomata ake irouia. Ibukin atakina koa wareka te [kairi ibukin bitiniti aika uarereke](#) man ana Aobiti Te Kamitina ibukin Rongorongo i Aotiteria, e tauraoi n [oaic.gov.au](#). Reitaki ma rooia ngkana ko nanououa.

✓ Atai raoi rongorongan am bitiniti ao ata tabem ibukin kamanoaia.

Katauraoia taani mwakuri

Reireinia taan mwakuri

Taan mwakuri aika nakoraoi aia waaki ma aroia ni kamano ngaia am moan rain ibukin kamanoam man te tokobito iaon te intanete.

Ana riai n ata raoi aron te kamano iaon te intanete, aikai naba baika a riai n atai:

- tokobito nte intanete aika a okioki n aron tokobitoan aia imeeri ni bitiniti ao te bwai n taumatoa.
- anga ni kamanomano n aron te taeka ni kamano ae korakora ke te kibu n taeka, MFA ao kabouan bwain nanon kombiuta
- arona ni kinai taian kamwane ao kamwane ibukin te iraa
- kai ni baire aika onoti nakon te bitiniti (te kabotau, aron ribotinakin imeeri aika kamimi ke ibukin kakoauan invoices bwa bon ngaia raoi imwain te bobwai)
- tera aena karaoaki n tain te kanganga.

Iai ana tomein ACSC ma kanoana ritioti ibukin angin baika ti maroroakini ae [cyber.gov.au/learn](#). Tao ngkana ko kan kabonganai anga tabeua n reiakinaia am taan mwakuri. Tera are koa tia ni kataua ibukin reiakinaia bwa tao te kataneiai n taian kooti, ke te reirei i nanoa. Te bwai ae kakawaki, kona uringnga ae te reirei te kamano iaon te intanete tiaki ti teuana-karoana ma e riai ni kakaroaki ao ni kakuringaki.

✓ Langoia bwa ena kanga aron reiakinan te kamano nte intanete ibukin am bitiniti.

Karaoi anga ibukin kanganga aika karina

Kainibaire ibukin kanganga aika karina a kona ni kauarerekean rotakin am bitiniti n taian tokobeto nte intanete.

Ngkana ko kataia n taobarai kanganga man te intanete, ao teuana te miniti e nang kakawaki. Tauraoin am anga ibukin kanganga aika karina nanona am taan mwakuri e kona ni kai ata te bwai ae ana karaoia ao ena abwabwaki riki aia tai ni mwakuri kanganga.

Rinanon titiraki aikai ngkana koa karaoi anga ibukin kanganga aika karina:

- Tera te kawai ae ana iria taan mwakuri ibukin ribotinakin kanganga man te intanete?
- Antai ae kona reitaki ma ngaia ibukin buokam? Te kabotau, kain te IT ke am bangke.
- Ena kanga aron te reitaki ma taan mwakuri, taan bwaibwai, ke kafitamwati?
- Ena kanga arom ni baronga butin am bitiniti, ngkana iai tititem aika aki toma ma te intanete?

Ko riai ni koaua raoi bwa am tani mwakuri aata mwakurian am anga ibukin kanganga aika karina, n reitaki ma aroia ao tabeia. Katauraoa te okai ae okoro imwain ae ena aki toma am tititem ma te intanete.

✓ Karaoi am kainibaire ibukin kanganga aika karina man te intanete.

Atai bwaai nako

Riki bwa temanna ngkoe raon ACSC ao ena rereke iroum rongorongo aika boou man te ACSC.

Atai bwai nako n aron kanganga nte intanete aika boou ao man memere man [rikim bwa raoraon ACSC](#). Te reitaki ni ibuobuoki aio ena kakarokoi nakoim reta ibukin kaotan kanganga aika boou ni katoa namwakaina.

Te kamano nte intanete e bibitaki n tainako. Tan iowawa nte intanete aki toki n kamanenai memere aika boou tabeua te miniti imwin atakiia irouia. Atakin kanganga aika boou nte intanete ena buoka am bitiniti n atai taian kanganga aika ena kaitarai ao man kona riki ngkanne ni kaitarai ao ni kamanoa mai iai.

✓ Karina am bitiniti n ana Burokuram n Reitaki te ACSC.

N akean am atatai.

Kanoan te kaita e bon kabuta ao n aki taraki bwa taian ibuobuoki nakon te tua ke n rangi kabotoaki bwa ngaia buokam inanon te tai are e kainanoaki iai ke inanon te karina. E kakawaki, bwa ko bon riai ni ukeuke ni kakae nako nakoia ake a mwatai ibukin aia ibuobuoki ni kaineti ma kainanom.

Te Kaomwanwareta e aki kataua bwa ngaia ae na bukinaki n reken uruaki, ni buan ke n reken kabanemwane aika ana kaoti ae riki man kamanenaan rongorongo ake inanon te kaita aio.

Kaobiraita

© Te Komonwareta n Aotiteria 2023

Man are e aki oti bwa kanoan te naan Coat of Arm ao n te tabo are e na oti iai, ni kabane rongorongo ake a boretiaki a katauraoaki iaan te Creative Commons Attribution 4.0 International licence (www.creativecommons.org/licenses).

Ibukin kauarerekean te mangaongao, ae nanonaki ibukin te raitienti e ti kaineti nakon bwai ake a bon oti inanona.

Ni kabwarabwaran raitienti ake a bon kaineti nakon kabonganakia a bane n reke n te tomein Creative Commons iaan te legal code ibukin te CC BY 4.0 (www.creativecommons.org/licenses).

Kabonganakan Coat of Arms

Taian kainibaire ake a bwaka iaan bwa te naan Coat of Arms a kona ni kamanenaki ni kabwarabwarana ae oti n ana tomein Aobiti te Prime Minister ao Cabinet (www.pmc.gov.au/government/commonwealth-coat-arms).

Ibukin rongorongona riki, ke ribotini kanganga n te cyber security, reitaki nakoirā:

cyber.gov.au | 1300 CYBER1 (1300 292 371)

Te number aio e ti kona ni kabonganaki iaon Aotiteria.